

ÉN ÉS MI – MI ÉS ŐK

Hódi Sándor: Táj és lélek – Társadalomlélektani tanulmányok.
Forum, Újvidék, 1989

Semmi sem gördített annyi akadályt az emberi önismeret útjába, mint /.../ a testi és lelki adottságokat kutató, bizonygató szándék. Az alkati tényezők-ből és fontosnak vélt személyiségvonásokból típust kreáló koncepciók ugyanis a pszichológia hagyományos kérdésközpontjából és magyarázó paradigmáiból fakadóan megkerülik magát az alapproblémát. Megválaszolatlanul hagyják azt a kérdést, hogy a viselkedést meghatározó alkati sajátosságok és személyiségvonások milyen összefüggésben állnak a társadalom szerkezeti felépítésével, belső folyamataival, reprodukciójával. Hiába a személyiségstruktúra bizonyos eleme és a viselkedés között fennálló összefüggés kimutatása, ha az egyén életmegnyilvánulása nem úgy jelenik meg, mint magának a társadalmi életnek a megnyilvánulása, ha a tipológia megfosztja az embert társadalmiságától...

Korunk pszichológiájának egyik nyilvánvaló dilemmáját Hódi Sándor egy korábbi, az 1983-ban megjelent Magatartásformák és társadalmi viszonyok című tanulmánykötetéből idéztük, mintegy azt kívánva szemléltetni vele, hogy a szerző nagyon is tudatában van annak, milyen veszélyt jelentenek a pszichológiai gondolkodás és értelmezés számára a merev koncepciók, az egy-tényezős látásmód, ami óhatatlanul válsághelyzetet /válságkorszakot/ idéz elő a pszicholó-

gián belül. Nagyon jellemző például a pszichológia század eleji válsága, amikor – a darwinizmus átsugárzása következtében – halomra dőltek a korábbi koncepciók és modellek. /Emlékeztetőül: a pszichikumot azelőtt a tudat szemszögéből közelítették meg, tudaton a belső, szubjektív jelenségek követésének képességét értve./ Darwin után a viselkedés mint a környezethez való alkalmazkodás kerül a vizsgálódás homlokterébe. Az evolúciós-adaptációs meghatározottság elmélete túlsegítette ugyan a pszichológiát a mechanikus determinizmus /felszámolhatatlannak tűnő/ merevségén, de nyilvánvaló biológizmusa azzal a veszéllyel járt, hogy nem veszi figyelembe: a fejlődés reális társadalmi /társadalmi-történelmi/ viszonyok között megy végbe, amelyek ösztönző vagy gátló hatása megkerülhetetlen korrekív tényező.

Bonyolítja a helyzetet – és ezzel szerzőnk is tisztában van –, hogy maga a /társadalmi/ környezet sem homogén közeg, még kevésbé stabil tényezők sokasága; az egyetlen „állandó” ebben a közegben /bármennyire paradoxonként hangzik is/ a változások folyamatossága. Ebből következik, hogy a szerző által feltett alapkérdésekre – ki vagyok én?, kik vagyunk mi?, ha mi ilyenek vagyunk, milyenek a nem ilyenek? stb. a vajdasági ember /emberek/ vonatkozá-

sában, túl a szubjektív élmények és személyi tapasztalatok által befolyásolt válaszon – minden lehető válasz csak pillanatfelvétel. És ha mindehhez hozzágondoljuk a könyv előszavában felsorolt egyéb mozzanatokot – a megfelelő intézményes háttér és nagyobb létszámú kutatógárda hiányát, az összehasonlító vizsgálatok / más tájakon élő, más népek körében végzett hasonló kutatások eredményeivel való egybevetés/ megoldhatatlanságát, az anyagi támogatás nemlétét stb. –, tudjuk csak elképzelni, milyen emberfeletti munkára vállalkozott a szerző, mennyi konok csakazértisre volt szüksége ahhoz, hogy végbe is vigye azt, amit szerényen egy távolabbi kutatás előmunkálatainak nevez, kissé rezignáltan konstatálva: a valóságfeltáró munka igényét a valóság lehetőségeihez kellett igazítania.

A felsorolt /és az itt nem említett/ mozzanatok ismeretében logikussá válik az olvasó számára a könyv hármastagolása: az empirikus felmérések eredményeire támaszkodó első rész /lelki alkatunk sajátos személyiségjegyei/, a családi élet változásait a családfelbomlás okait taglaló, a válsági statisztikai adatokat ismertető második rész, végül az elmebetegségek és az öngyilkosságok területi és etnikai megoszlását elemző harmadik rész.

A szerző következtetései puritán egyszerűségűek; nyilvánvaló, hogy a visszafogottság szándékos – csak addig megy el következtetéseiben, amennyit a rendelkezésére /és az olvasónak is rendelkezésére/ álló empirikus adatok megengednek. Bármennyire logikusnak tűnik /tünne/ is fél lépéssel továbblépni, ezt – inkább érzem, mintsem meg tudnám magyarázni/ – az olvasóra bízta.

Milyenek vagyunk hát a Hódi Sándor által elének tartott tükörben? Kissé zárkózottabbak /vagy bizalmatlanabbak?/ másoknál, sok közöttünk az érzelmileg kiegyensúlyozatlan, neurózisra hajlamos vagy neurotikus ember, többségünkben puhák, engedékenyek vagyunk, nagyfokú tekintélytiszteltet és függőség él bennünk, sokan közülünk cselekvési gátoltsággal küszködnek, életük

során felmerülő konfliktusaitak nem képesek hatékonyan megoldani, túlteng bennünk az önuralom – a félelemérzet elnyomja belső cselekvési késztettségünket, kioltja viselkedésünk hajtóerejét, gátolttá tesz bennünket –, ami bizonyos fokon már nem a konfliktus-tűrőképességünket dicséri, hanem a helyzetbe való fásult beletörődésünkről árulkodik. Jellemző tulajdonságunk az aggályosság is, ami nemritkán cselekvésbénítő méretűvé is válhat; mindez egy fajta félelemkondicionálás következménye /eredménye!/ – nem attól félünk, ami a legnagyobb veszélyt jelenti ránk nézve, hanem amivel kapcsolatban megfélemlítettek bennünket. Hogyan? Idezzük a szerzőt: „A szocializáció során felszívódó félelem később generalizálódik, sok mindenre kiterjed, sok mindennel szemben óvatossá tesz bennünket. Vannak kultúrák, amelyek mentesek ettől az arc nélküli félelemtől, s amelyekre az önkezdemenyezés és a 'harcias' magatartás a jellemző /.../ Más kultúrákban, így nálunk is, az egyéni önkezdemenyezés és érdekérvényesítés szigorú visszafogása és túlzott szabályozása miatt félrehúzódo, aggályos magatartás alakul ki /.../ A félelem, a cselekvéstől való szorongás, a hallgatásba burkolódzás, az aggályoskodás, az erős belső kontroll, az energikusság és hatékonyság hiánya... ezek a legfőbb tulajdonságaink.” – Nem túlságosan szívderítő portré. Még akkor sem /vagy annál kevésbé/, ha egyetértünk a szerzővel abban, hogy a magyarázatot nem az emberi természetben kell keresnünk, hanem a nemzedékek sora által átörökített tapasztalatban, kollektív emlékezetünk félelmekkel, menekülésekkel terhes /Adorjánon halottam az 1848. évi „nagy szaladásról”/, ezen a félelmen kellene valamilyen módon felülemelkednünk. Többek között önmagunk reális megismerése által is.

Igen, a család mint intézmény válságban van – ismétli el a sokszor hallott, olvasott közhelyet az, aki csak felületesen lapoz bele Hódi Sándor könyvének második részébe, amely a családi élet változásaival foglalkozik. Pedig Hódi nem

marad meg a közhely-megállapítások szintjén; elég csak a fejezetcímeket sorba venni ahhoz, hogy nyilvánvalóvá vájon előttünk, mennyiben más az ő témamegközelítése, mint a megszokott, általábanosságokban mozgó, általánosságokban semmitmondó problémafelvetések, kvázimagyarázatok. A szerző ebben a részben nem /sem/ szélességre, hanem mélységre törekszik: A család helyzete és problémái; A házasságfelbomlás tendenciái Vajdaságban; A házastársi konfliktusok okai, típusai; A család felbomlása és a deviáns magatartásformák – mindegyik fejezet egy-egy teljességre törekvő tanulmányminiatúra, egy-egy csepp, benne a tenger... Amit ebben a fejezetben leginkább hiányolni lehet, az egy motivációvizsgálat volna: a házassági igény motivációja a stabil, a labilis és a felbomlott házasságban élő /élt/ házastársak válasza alapján. Ha ugyanis tudjuk, hogy a házasság nem ösztön-meghatározottságú, hanem környezeti hatások, szociális „programozás” eredménye, nem mellékes tudni, melyek, milyen erősek és mennyire kielégületlenek azok a szükségletek, amelyek kielégítését a házasulandók a házasságtól várják. Persze, igazságtalanság volna ezt a szerző bűnéül vagy a könyv hiányosságául felróni; a megjegyzést inkább egy későbbi, újabb problémafelvetés és -feltárás lehetséges kiindulópontjaként kellene értelmezni.

A könyv harmadik része – A pszichózisok és öngyilkosságok területi és etnikai megoszlása Vajdaságban – részben általánosan ismert, részben még a „szakma” számára is kevésbé ismert jelenségeket párosít; azt, hogy az öngyilkossági statisztikákban /nemcsak hazai, hanem nemzetközi vonatkozásban is/ Vajdaság, de különösen Észak-Bácska, közlelebbről Szabadka és környéke kétes értékű hírnevet szerzett, szinte minden átlagosan tájékozott újságolvasó tudja, a súlyos lelki zavarok gyakoriságáról viszont még a szakemberek is vitatkoznak. Nemcsak azért, mert nincsenek egészséges kritériumok, amelyek alapján

azonos módon lehetne regisztrálni a pszichózisokat, hanem az adatszolgáltatás és -feldolgozás sem egységes, nem is beszélve arról, hogy sok helyen még szakember sincs: Vajdaság lakosságának több mint egyharmada olyan községekben él, ahol egyáltalán nincs ideggyógyászati szakrendelés, a vajdasági községek további jelentős hányadában az ideggyógyászati „szakrendelés” máshonnan kijáró szakorvos heti néhány órási tevékenységére szűkül... Az egyetlen, tartományi szintű kimutatás adatait sem lehet tehát teljes értékűeknek tekinteni – legalábbis a tényszerűség szempontjából –, vitathatatlan azonban, hogy bizonyos tendenciák ezekből is megállapíthatók és a szerző ebben az irányban vonja le következtetéseit.

E következtetések közül – legalábbis számomra – a legmegdöbbentőbb, hogy mind a pszichózisok, mind az öngyilkosságok eloszlása szempontjából nagyjából ugyanazok a területek „vezetnek” és hogy ezek egybeesnek a válások gyakoriságával. Veszélyeztetettség? Védettség? A kapcsolat nem egyszerű, nem közvetlen, nem is a földrajzi területtel, hanem az illető területen élő lakosság szokásaival, lelki alkatával, kultúrájával, szociálpszichológiai habitusával mutat összefüggést. Ha a statisztikai adatokból az derül ki, hogy a vajdasági magyaroknál, a Vajdaság összlakosságán belüli számarányukhoz képest 12,65 százalékkal több a pszichózisban megbetegedettek aránya, az öngyilkosságok tekintetében pedig ez az aránytalanság még nagyobb – 16,52 százalék –, érdemes legalább eltűnődni a felett, milyen külső /vagy belső!/ patogén tényező teszi a pszichózisokat és az öngyilkosságot morbus hungaricussá – magyar betegségé?

A válaszáért – és ezt nem a szerző, hanem az olvasó véli így – vissza kell lápnunk a könyv első részéhez: Az okokat önmagunkban, sajátos személyiségszerkezetünkben hordozzuk: a megoldatlan konfliktusokból, a nehéz élethelyzetekből, az életvitel megoldatlan-

ságaiból, a cselekvéshiányból eredő feszültségből az önbüntetésbe, az önpusztításba menekülünk. Mert „a félelem, a cselekvéstől való szorongás, a hallgatásba burkolódzás, az aggályoskodás, az

erős belső kontroll, az energikusság és hatékonyság hiánya... ezek a legfőbb tulajdonságaink”.

SZÖLLŐSY VÁGÓ László

NATURALIZMUS-ÉRTELMEZÉS

Bori Imre: A magyar irodalom modern irányai II.
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989.

A naturalizmus alakulásrajza a tárgya Bori Imre hármaskönyv-vállalkozása újabb, második kötetének. Az irodalmi modernség kezdeteit, gyökereit Arany János, Madách Imre, Jókai Mór és Vajda János munkásságában kereső és kimutató, majd pedig ennek folytatásaként a századvégi szimbolizmusnak Asbóth János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Czöbel Minka opusa alapján történt bemutatása után – ami az első könyv témája –, Bori Imre most a múlt század végének utolsó két évtizedében kordivattá erősödött naturalizmus leírását vállalta magára. A feladat azonban közel sem olyan egyszerű, mint elsőre gondolnánk. Igaz, hogy a naturalizmus az az irányzat, amit első hallásra szinte mindenki ért, amit külön talán a legkevésbé kell magyarázni, mert még a realizmusnál is érthetőbbnek tűnik, de az is tény, hogy szakirodalmi értelmezése ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, nem mondható kielégítőnek. Szinte járatlan útra téved, aki a mintegy száz évvel ezelőtti irányzat megközelítésére, becserkészésére szánja magát. Az izmusok-sorozatban megjelent összefoglaló munka (*A naturalizmus*. Gondolat, Budapest, 1967), mely az áttekinthető bevezető mellett (Czine Mihály írta), a sorozatkoncepciónak megfelelően a naturalizmusról készült alkotói dokumentumokat s rá vonatkozó későbbi írásokat is tartalmazza, tudtommal, az egyetlen áttekinthető szándékú dolgozata az irányzatnak, melyről természetesen az irodalom egészét, a korszakot tárgyaló irodalomtör-

ténetekben, az egyes írói életműveket vizsgáló monográfiákban meg a különböző tanulmányokban, ahogy erre Bori Imre könyvének hivatkozásanyaga utal, olvashatunk. Bori munkája azonban különbözik mindeztől, nem csak terjedelemben tekintetében, hanem abban is, ami sokkal lényegesebb, hogy ő nem a naturalizmus történetét kívánja adni, a fogalom értelmezésétől, előtörténetétől az elemleten s a különféle nemzeti és műfaji megnyilvánulási formákon át az irányzat utóéletéig, hanem a naturalizmus – első sorban – magyar természetrajzát írja le, egy percre sem tévesztve szem elől világ-irodalmi, főleg francia kapcsolatait, és az adott irodalmi jelenséget literatúránk modern irányzataként ismerteti. És teszi ezt azzal a sajátos viszonyulással, ami Bori Imrének a századvég-századelő irodalmi jelenségeiben való, már nem is tudósi, hanem szinte személyes elmerülését jellemzi. Nem túlzás azt állítani, hogy a századvég, amely iránt a magyar irodalmi kutatás és közvélemény – nyilvánvalóan részben Bori felfedező, figyelemfelkeltő munkájának hatására is – növekvő érdeklődést tanúsít, Bori Imre munkásságában éppen olyan, vagy még inkább meghatározó, központi témává lett, mint körülbelül tíz éven át, a hetvenes évek közepéig, századunk avantgárdja volt.

Bori érdeklődésének és munkásságának kora és témája a századvég, amelynek irodalmi folyamatait sajátos, egyéni módszerrel emeli tekintetünk elé, az újabb századvég – s ez talán nem is véletlen – figyelmének homlokterébe. Mi-